

Nedosledno je opisano sodelovanje novogoriških igralcev pri RTV Ljubljana. Pri Stanetu Lebanu je upoštevana ta stran njegovega ustvarjanja, pri Berti Ukmar pa je popolnoma zamolčana.¹³ Bolj znani gledališki delavci (npr. Modest Sancin, Ema Stare, Hinko Košak¹⁴) niso niti omenjeni kot sodelavci v tej gledališki hiši. Pri obravnavi novejših amaterske dejavnosti bi lahko izpolnili prenekatero vrzel, če bi pri zbiranju gradiva uporabili metodo vprašalnikov. O primernem preverjanju bi bila lahko takšna metoda uspešnejša kot sedanje zanašanje na informacije posameznikov.¹⁵

Nadaljnje preverjanje nam pokaže, da niso v celoti izčrpani navedeni viri. Pri svoji analizi povojne slovenske dramatike je Jože Koruza upošteval nekatere pisatelje, ki jih SGL nima.¹⁶ Grupacija imen nam kaže manjšo natančnost pri naslednjih dramskih podzvrsteh: med pisci graditeljske agitke ni upoštevana *Marija Felè* (str. 48); med avtorji kmečke drame in ljudske igre zaman iščemo *Pipana* (str. 50), *Mijotovo* (str. 51), *Feletovo* (str. 56); prav tako je izpuščen avtor meščanske drame *Polenec* (str. 52); niti ni zastopan *Anton Slodnjak* s svojo biografsko dramo (str. 53), čeprav je upoštevana *Ilka Vašte* s svojim enkratnim poskusom iste vrste. Ostali izpuščeni avtorji pa so: *Vinko Strgar*, *Marko Hudnik* (vojna drama, str. 114—115); *Bogdan Johanovič* (sentimentalno humanistični realizem, str. 111); *Peter Čeferin*, *Vlado Novak*, *Kajetan Kovič*, *Tone Fornezi* (skeč, str. 122—123); poleg tega pa tudi *Vladimir Kavčič* in *Flori Lipuš* (enkratni poskusi, str. 147—148).

Kritičen pregled izpuščenih imen nas seveda vodi do spoznanja, da je SGL manj natančen le pri obrobni zvrsteh, in še tu so izpuščeni le malo znani avtorji, oziroma tisti, pri katerih je ostala dramatika le manj pomembno področje njihovega ustvarjanja.

Kljub omenjenim vrzelim torej lahko sklenemo z ugotovitvijo, da je Slovenski gledališki leksikon pomemben priročnik, ki je rezultat obsežnega dela. Posebno vrednost pa doživlja v slovenskem kulturnem prostoru, za katerega je značilna domala popolna odsotnost takšnih del.

Zoltan Jan

Ljubljana

Thomas F. Wagner-Ladislav Matejka,

WORD ACCENT IN MODERN SERBOCROATIAN*

Pobuda za nastanek pričujočega dela je bil pogovor, ki sta ga pisca imela o ustreznosti oz. neustreznosti naglasnih pravil, predpisanih z normo srbohrvaškega knjižnega jezika. Hotela sta ugotoviti, kako srbohrvaško govoreči ta pravila doživljajo in koliko jih sami uresničujejo v govoru, nista pa — kot

* The Pennsylvania State University Press, 1971, str. 210.

¹³ SGL, str. 747, 369.

¹⁴ SGL, str. 611—613, 664—665, 319—320.

¹⁵ SGL, str. 6.

¹⁶ Prim. Jože Koruza: *Dramatika, Slovenska književnost 1954—1965*, Slovenska matica v Ljubljani 1967, str. 7—192.

poudarjata sama — imela namena odkrivati novih resnic o pravilih knjižnega naglaševanja.

Na začetku povesta nekaj splošnih, povsem nejezikoslovnih podatkov o Jugoslaviji in njenem razvoju ter o razmerju med številom sh. govorečih v Vukovem času in danes. Zato bi lahko mislili, da je knjiga namenjena nejugoslovanskemu bralcu, čeprav so njene ugotovitve namenjene prav tistim, ki normirajo sh. knjižni jezik.

Knjiga je razdeljena na devet temeljnih poglavij (Vukovske naglasne norme, Fonološke razlage vukovskega sistema, Zgodovina srbohrvaškega besednega naglasa, Pripombe srbohrvatistov, Preizkušanje prozodičnih razločkov, Preračunavanje rešitev testa, Zbrani izidi testa, Krajevni informatorji, Splošne ugotovitve). Sledi nekaj primerov izpolnjenega testa in dokaj obsežna bibliografija o predmetu.

Kljub tej zunanji delitvi je mogoče ločiti le dva vsebinsko različna dela: pisca v prvem povzemata že znano vedenje o prozodiji, drugi pa je izviren ter vsebuje test in njegove ugotovitve. Sh. knj. j. pozna dolge in kratke zloge le pod naglasom in po naglasu (prednaglasne dolžine so ohranjene le še v narečjih). Naglasne možnosti so štiri: padajoči in rastoči naglas je lahko na dolgem in kratkem zlogu (â, ă, á, ǎ). Proklitike dobijo besedni naglas po premiku naglasnega mesta s cirkumflektiranega zloga (enklitike pa največkrat zaradi stavčnega poudarka). V sh. knj. j. je porazdelitev teh naglasnih možnosti določena: padajoč je lahko le prvi ali edini zlog, rastoči pa so lahko vsi razen zadnjega; ta v knj. jeziku ne more biti naglašen. Vse te prozodijske prvine so lahko tudi razločevalne lastnosti in pisca podajata vrsto primerov z opozicijami. Zvemo še, kakšna je bila razvojna pot do današnjega stanja, njegovo razmerje do bs. oziroma ide. naglaševanja in katere razvojne stopnje so ohranjene v posameznih narečjih sh. j. (čakavskem, kajkavskem, itd.). Pred Vukom so sh. jezikovni sestav prikazovali kot trinaglasen, čeprav brez urejenosti; Vuk je odkril še četrto naglasno možnost (â in ă je ločil le pri homonimih), to pa je potem uzakonil Daničić. Kasneje je bilo le malo spremenjenega. Magner in Matejka podajata razlage vidnih srbohrvatistov glede odstopanja od norme pri naglaševanju, ugotavljata pa, da večina vendarle vztraja pri normiranih zakonitostih in jih, če ne drugače, utemeljuje z estetiko.

Po teh poglavjih, ki so nekaj vademekum v problematiko sh. (predvsem knjižnega) jezika in njegove prozodije, skušata ugotoviti, koliko so prozodične prvine res pomenske razločevalne lastnosti. Odločila sta se za preskušanje in loco, zavedala pa sta se, da je tehnična plat testa (sestava nalog, njihovo posredovanje poslušalcem, izbor krajev itd.) zelo pomembna. Vsi prejšnji raziskovalci (od Masinga, Florschütz, Gauthiot, idr. do Iviča in Lehistove) so izbrali informatorja, da je bral besedilo ali posamezne besede, izgovorjeno pa so potem po posluhu ali z aparati analizirati. Tako so seveda ugotovili le informatorjev osebni izgovor. Magner in Matejka sta želela ugotoviti, kako normirani govor sprejemajo člani jezikovne skupnosti. Zato sta sestavila dva testa (I. — 100 stavkov, II. — 50 stavkov); pri tem sta uporabila le najbolj znane besedne pare (z minimalnimi prozodičnimi razločevalnimi lastnostmi), ki jih slovnice in druga srbohrvatistična dela najpogosteje poda-

jajo za zgled. Člena para, ki se največkrat ločita po eni sami razločevalni lastnosti, sta bila vstavljena v popolnoma enako sobesedilo; vsak člen je bil preizkušen vsaj enkrat. Raziskovalca sta tako dosegla, da je bil pomen vsakega člena para ugotovljiv samo na podlagi svojih razločevalnih lastnosti, ne pa sobesedila, npr.: *I danas para igra ulogu* (>denar<) *I danas para igra ulogu* (>vodna para<) *Tu nema učitelja danas* (ednina) *Tu nema učitelja danas* (množina)

Take stavke sta na magnetofonski trak posnela dva jezikoslovca (Alerić I. in II. test, Brozović samo II.) z naglasom in dolžinami, kot jih predpisuje norma knjižnega jezika. Pisca sta za preizkušanje izbrala naslednje kraje: Zagreb, Reko, Osijek, Sisak, Split, Dubrovnik, Titograd, Nikšić, Trebinje, Gacko, Stolac, Mostar, Travnik, Banjaluko, Beograd, Subotico, Novi Sad, Loznico, Niš in še nekatere. Testirancem (to so bili večinoma dijaki gimnazij, nekaj pa je bilo študentov) so predvajali posnetke stavkov, oni pa so morali na anketne liste vpisovati pomene in prozodične lastnosti parov. Pisca sta domnevala, da slušno ločevanje razločevalnih lastnosti pri kaki osebi še ne pomeni tudi njihovega uresničevanja v govoru iste osebe. Zato sta iz vsake skupine testirancev izbrala po enega (če mogoče, domačina), da je svojim kolegom prebral 50 stavkov II. testa, testiranci pa so jih reševali kot pri poslušanju Brozovićevih in Alerićevih posnetkov. Magnetofonske posnetke tega branja sta potem razčlenila Brozović in Alerić (zlasti tisto iz Beograda in Zagreba). Pri naglaševanju sta uporabljala znamenja knjižnega naglaševanja (â, ä, á, â) in dolžine (—). Alerić je večkrat uporabil tudi | (znamenje za »tromi« naglas, ki je zelo podoben nemškemu in je najmanj muzikaličen); Brozović je Alerićeve primere z znamenjem | zaznamoval z â, ä ali â, ki pa so redkokdaj skladni s predpisanimi knjižnimi. Pisca še dodajata, da se nepoučenemu zdi zagrebški naglas pogostejše netonemski. Izide testa so računali tako, da so ugotavljali stopnjo skladnosti z normo v posameznih primerih, število napak in pa besede, pri katerih so testiranci v posameznih krajih delali napake. Ugotovitve testa so takele:

1. Testiranci so oblike s ponaglasno dolžino na obeh zlogih (npr. *učitelja* : *učitelja*) ali samo na predzadnjem kot razločevalno lastnost najuspešneje prepoznavali v Stolcu in Gackem, Dubrovniku itd.; v Nišu je bil test neuspešen, v Beogradu in Zagrebu so bili uspešni samo posamezni pari tega tipa. Pri testiranju s posnetkom svojega kolega so testiranci naredili več napak prav v tistih krajih, kjer so preizkušnjo s knjižnim izgovorom (Brozovićevim oziroma Alerićevim) prestali najuspešneje. Tak izid je posledica osebnih pomanjkljivosti pri izgovoru bralcev iz posameznih krajev. Opazno je splošno nagnjenje h krajšanju ponaglasnih dolžin (predvsem v zadnjih zlogih). Ustvarja se novo razmerje kračina v edn. : dolžina v mn. (*ribara* — rod. edn. : *ribāra* — rod. mn., namesto *ribāra* : *ribārā* — Reka) ali pa se celo spremeni naglasno mesto *ribāra* : *ribāra* (Zagreb); v Bosni se izgublja ponaglasne dolžine v sedanjiku (npr. *nema* : *nemā*). Seveda lahko povsod naletimo na kako izjemo. Sploh pa pisca menita, da tam, kjer se ponaglasna dolžina kot sistemska prvina izgublja, dobivata večjo vrednost pri prepoznavanju logična in pomenska verjetnost v sobesedilu.

2. Večina testirancev je prepoznala razločke med $\grave{a}$: $\acute{a}$ in $\grave{a}$: $\hat{a}$, močno odstopa le Niš — tam 70% testirancev ni pravilno prepoznalo pomenov parnih členov. Tudi v Beogradu in Zagrebu včasih sploh ni bilo nasprotja po količnosti, nastopa tako imenovani »tromi« naglas ($\grave{a}$); testiranje informatorjev iz teh krajev je pokazalo, da to dejstvo močno zmanjšuje obvestilnost. Ponekod drugod, npr. v Bosni in Vojvodini, prihaja do kolikostnih zamenjav ($\hat{a}$ namesto $\acute{a}$ v nekaterih parih, ipd.). Dogaja se tudi, da v takem krajevnem govoru en člen para manjka; v Gackem npr. nima para člen *grād* (opozicija knjiž. *grād* »toča«), ker tam v pomenu »toča« poznajo sinonima *tuča*/*krupa*. S stališča krajevnega govora to seveda ni težava, temveč prednost, saj je razumljivost manj ogrožena. Včasih ima krajevna uresničitev drugačen naglas, kot ga predvideva norma knjižnega jezika: *mārka* (Gacko), za knjižno *mārka*/*mārka* ne more biti več parni člen edninskega rodilnika moškega imena *Mārka*. Izkazalo se je tudi, da testiranci ponekod sicer opažajo fonetične razločke pri izgovoru tipa *stāra* : *stārā*, a so zanje fonološko irelevantni, ker oblik pomensko ne znajo ločiti brez pomoči sobesedila.

3. Razločevanje med $\hat{a}$ in $\acute{a}$ je na splošno slabo in lahko omahuje od besednega para do besednega para, od kraja do kraja; v Gackem, Stolcu, Dubrovniku, Travniku so pravilno prepoznali člene para *lūka* »pristanišče« : *Lūka* »lastno ime«, ne pa tudi členov *rādio* »aparāt« : *rādio* »delal«, ki so ju sicer drugod najuspešneje prepoznavali (npr. v Osijeku, Novem Sadu idr.). Po mnenju piscev knjige bi morala biti pravila o tonemičnosti preizkušena za vsak primer posebej in tudi ustrezno razvrščena, če naj bi imela vrednost za normiranje knjižnega jezika. — Razločevanje med $\grave{a}$ in $\hat{a}$ je še slabše, in sicer po vseh pokrajinah; še najboljše je tam, kjer so se tudi druge prozodične razločevalne lastnosti pokazale trdnjše. Preizkušanje s krajevnimi informatorji je pokazalo, da sta se $\hat{a}$ in $\acute{a}$ v Zagrebu in Beogradu ujela v |, medtem ko se $\hat{a}$ in $\acute{a}$ zelo malo ločita, včasih pa se zelo približata »tromemu«. Izguba tonemskosti pa otežuje sporazumevanje.

4. Naglasno mesto je ne glede na narečno podlago danes najmočnejša razločevalna lastnost, neučinkovito je bilo samo, kadar en člen para informatorju sploh ni bil znan (npr. *guščetina* »gosje meso« : *guščetina* »velika gos«) ali pa pri ločevanju določne in nedoločne oblike pridevnika (celo v zvezi s ponaglasno dolžino, npr. *crpēna* nedol. : *cṛpenā* dol.). Posebej je treba obravnavati primere s premikom naglasnega mesta na proklitiko, saj je tam odstotek nepravilnih rešitev oziroma nerazumevanje večji; razčlemba napak je pokazala nagnjenje, ki sega v bistvo normirane razvrstitve naglasov: zaradi neuresničenega premika naglasnega mesta na proklitiko ostane cirkumfleks na nepravem zlogu naglasne celote.

Magner in Matejka podajata tudi vrstni red pomembnosti oziroma učinkovitosti razločevalnih lastnosti; najodločilnejše je naglasno mesto; sledita mu povezava kolikosti in naglasa v okviru istega zloga ter ponaglasna kolikost, tonemskost pa je najbolj negotova (fragile) prozodična prвина v srbohrvaščini.

Iz sh. dialektologije je znano, da se prozodija marsikaterega krajevnega govora lahko loči od tiste, ki je sprejeta v knjižni jezik. Prav ta velika pisanost je najverjetneje povzročila, da so se slovničarji vendarle odločali

in zavzemali za vukovsko naglaševanje. In s sistemi je pač zmeraj tako, da ne morejo zajeti čisto vsega. S stališča knjižnega jezika pa je tako stanje le pomanjkljivost, ki ohranja in lahko še poveča prepad med knjižno normo in govorjenim knjižnim jezikom posameznih krajev. Pisca opozarjata tudi na govore kulturnih središč (mislita predvsem na Beograd in Zagreb), češ da premalo vplivajo na kodifikacijo prozodičnih norm knjižnega jezika. Kraji, po katerih sta preizkušala uveljavljenost norme, žal niso bili zadosti enakovredno izbrani z vsega območja, kjer se govori srbohrvaščina (slabo so na primer zastopani Istra, kajkavska mesta, velik del Srbije). Bistvenejših razločkov med vzhodom in zahodom nista opazila. Njun predlog, da bi morali skrbno preizkusiti vse besedno gradivo, je upravičen, a težko uresničljiv: ni mogoče vsega preizkušati povsod in ni mogoče vsega normirati.

Opozoriti bi bilo treba še na nekaj. Čeprav pisca omenjata Slovenijo in Makedonijo, nikjer ne povesta, da se v Jugoslaviji poleg sh. govori še kak drug jezik. Takšno opozorilo bi bilo v knjigi, ki obravnava problematiko sh. knjižne prozodije, seveda nepotrebno in nebistveno, zato zadevo omenjam le, ker pisca ne enkrat govorita o naglaševanju »in modern Yugoslavia«, o »Yugoslav grammarians/specialists« ipd., čeprav pri tem mislita na srbohrvaško naglaševanje ter posebno na hrvaške in srbske srbohrvatiste. Tako zamenjavanje politično-zgodovinskih in jezikovoslovnih pojmov se mi zdi nevzdržno. Knjiga *World Accent in Modern Serbo-Croatian* pa kljub temu spodrsrljaju in kljub temu, da ne pojasnjuje vzrokov, ki so pripeljali do tolikšnega odstopanja govorice informatorjev iz največjih mestnih središč od prozodične norme knjižnega jezika, in da tudi k teoriji knjižnega jezika ne prispeva dosti novega, pomeni pozitiven prispevek k reševanju svojega problema (vsi-ljuje se nam vprašanje, ali in koliko je živ tudi v današnjih slovenskih razmerah) že zaradi podatkov o hierarhiji prozodičnih razločevalnih lastnosti in smereh današnjega razvoja sh. prozodije.

Alenka Šivic-Dular

Filozofska fakulteta, Ljubljana

